

Ontwikkeling van de militaire strafrechtspraak sinds begin 19e eeuw

Prof. mr. G.L.Coolen - schout-bij-nacht b.d.*

Inleiding

In 1813, na het vertrek van de Fransen uit ons land, nam een driemanschap, onder leiding van Gijsbert Karel van Hogendorp, het algemeen bestuur over het land op zich, in afwachting van de komst van Prins Willem Frederik van Oranje-Nassau, de oudste zoon van de in 1795 naar Engeland uitgeweken stadhouder Willem V. Op 30 november 1813 zette de Prins voet aan wal in Scheveningen. Enkele dagen later nam hij als Souverein Vorst het bestuur van het driemanschap over en benoemde een commissie, die de opdracht kreeg met spoed een nieuwe Grondwet te ontwerpen. Van Hogendorp werd tot voorzitter van de commissie gekozen. Op 2 maart 1814 was het ontwerp gereed. Een vergadering van zeshonderd notabelen, bijeen in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, keurde nog dezelfde maand het ontwerp met bijna algemene stemmen goed. De nieuwe Grondwet bevatte op het punt van de militaire strafrechtspraak een belangrijke bepaling: militairen

zouden voortaan voor alle door hen gepleegde delicten, zowel militaire als commune, terechtstaan voor krijgsraden en een Hoog Militair Gerechtshof.¹ Aldus werd een einde gemaakt aan de sedert de Staatsregeling van 1798 geldende beperking van de militaire rechtsmacht tot uitsluitend militaire delicten.²

Na het herstel van de onafhankelijkheid, in 1813, moest niet alleen een nieuwe Grondwet tot stand worden gebracht, ook diende het militaire straf- en tuchtrecht, dat sterk was verouderd, geheel te worden herzien. Op 18 december 1813 benoemde Willem I een commissie, onder voorzitterschap van F.H. Moorrees, raadsheer in het toenmalige Hoog Gerechtshof, die de opdracht kreeg met spoed voor zowel het krijgsvolk te water als het krijgsvolk te lande, nieuwe straf- en tuchtwetten te ontwerpen. De commissie ging met voortvarendheid te werk. Reeds op 7 februari 1814 diende zij een zevental wetsvoorstellen in, die tezamen het gehele militaire straf- en tuchtrecht omvatten. Vijf ontwer-

pen bereikten nog in 1814 *het Staatsblad*, twee één jaar later. Aldus kwamen tot stand:

- twee Criminele Wetboeken, één voor het Krijgsvolk te Water en één voor het Krijgsvolk te Lande;
- twee Reglementen van Discipline, eveneens één voor het Krijgsvolk te Water en één voor het Krijgsvolk te Lande;
- twee Rechtsplegingen, die de organisatie van de militaire strafrechtspraak regelden en tevens het militaire strafprocesrecht vaststelden;
- een Provisionele Instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof.³

De militair-rechterlijke organisatie in de 19de eeuw

In 1814, ten tijde van inwerkingtreding van de Rechtspleging voor het Krijgsvolk te Lande, was het grondgebied van Nederland, ten behoeve van de organisatie van het leger in vreedstijd, verdeeld in tien 'provin-

* De auteur is emeritus hoogleraar militair recht Universiteit van Amsterdam.

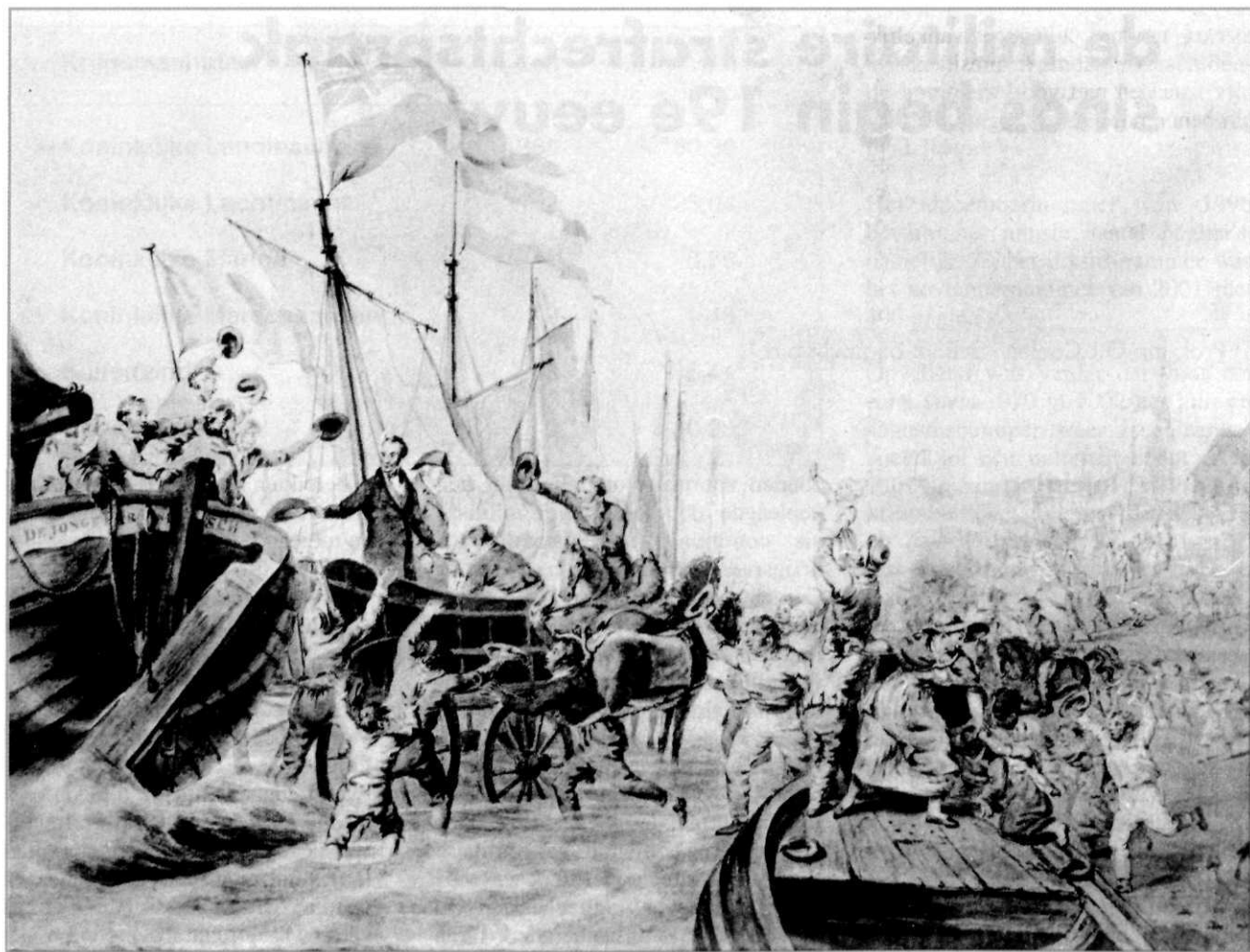
¹ Deze bepaling, neergelegd in artikel 115 Grondwet 1814, luidde: 'Er zal een Hoog Militair Gerechtshof zijn, voor hetwelk het krijgsvolk te water en te lande, wegens alle delicten, door hen gepleegd, zal worden te regt gesteld, volgens de nadere bepalingen bij de wet vast te stellen.' Het artikel noemde uitsluitend het Hoog Militair Gerechtshof, niet ook de krijgsraden. Dit hoefde niet, vonden men: de aanduiding 'hoog' (in Hoog Militair

Gerechtshof) hield in dat er ook (lagere) krijgsraden zouden zijn. Niettemin werd de bepaling in 1815 gewijzigd. Zij kwam te luiden (zie artikel 188): 'Het krijgsvolk te water en te lande wordt wegens alle delicten door hen gepleegd te regt gesteld voor krijgsraden en een Hoog Militair Gerechtshof, volgens de bepalingen bij de wet vast te stellen.' Zie omtrent een en ander nader MRT VII (1911/1912), p. 539 e.v.

² Artikel 298 Staatsregeling van 1798 bepaalde: 'Het Volk van Oorlog blijft, zonder onder-

scheiding van rang, in alle civile zaken, en voorts in commune delicten, alleenlijk onderworpen aan den Burgerlijken Regter.'

³ De Instructie droeg de titel *Provisionele Instructie* omdat, op advies van de Raad van State, met de vaststelling van een definitieve regeling zou worden gewacht totdat ook de *hoogste burgerlijke rechtspraak wettelijk* zou zijn geregeld. De hoogste militaire rechtspraak kon dan met deze burgerlijke rechtspraak in overeenstemming worden gebracht.

De landing van Koning Willem I aan de kust bij Scheveningen, november 1813 (Bron: IMG/KI)

ciale commandementen'.⁴ Deze indeling liep niet geheel gelijk met de staatkundige indeling. Zo vormden Drenthe en Groningen één provinciaal commandement. Elk provinciaal commandement telde een aantal garnizoensplaatsen, waarvan één was aangewezen als hoofdplaats. Daarin resideerde de provinciale commandant, die niet alleen het (opper)bevel over de aanwezige troepen voerde, maar ook verantwoordelijk was voor

de handhaving van de orde en tucht binnen het commandement. Hij werd in de Rechtspleging voor het Krijgsvolk te Lande aangeduid als 'commanderend generaal'. Elk provinciaal commandement beschikte over een eigen krijgsraad, waarvan de president en de zes leden door de commanderend generaal werden benoemd. Zij werden gekozen (ook de president) uit de officieren van het in de hoofdplaats gelegerde garnizoen. De

militair-rechterlijke organisatie sloot dus geheel aan bij de territoriale organisatie van het leger.

Dit bleef zo tot 1875.⁵ In dat jaar werd de militair-rechterlijke organisatie losgemaakt van de legerorganisatie. Uitsluitend ten behoeve van de militaire strafrechtspraak werd het grondgebied van Nederland verdeeld in vijf 'arrondissementen' en werd per arrondissement een militaire autoriteit aangewezen, die de functie van commanderend generaal zou vervullen.⁶

Later werd het aantal militaire arrondissementen teruggebracht tot drie, weer later tot één, met als hoofdplaats 's-Hertogenbosch. Dit bleef zo tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

⁴ De Rechtspleging voor het Krijgsvolk te Lande sprak van militaire arrondissementen, omdat – toen de commissie-Moorrees haar werkzaamheden begon – het grondgebied van Nederland nog was verdeeld in (acht) militaire arrondissementen. Deze militaire arrondissementen hebben echter slechts korte tijd bestaan.

⁵ Wel werden in 1860 de provinciale commandementen opgeheven en werd het grondgebied van het Rijk verdeeld in zeven militaire afdelingen, elk onder een eigen bevelhebber. Zie hieromtrent H.H.A. de Graaff, *De militair-rechterlijke organisatie 1795-1955*, SDU Den Haag 1957, p. 42.

⁶ Zie De Graaff, t.a.p. p. 206.

De krijgsraden hadden aanvankelijk een tijdelijk karakter: president en leden werden niet voor een bepaalde tijd benoemd, maar werden bij elkaar geroepen voor de behandeling van een bepaald aantal zaken. Na afloop van de zitting ging ieder zijns weegs. Pas in 1912 kregen de krijgsraden een meer permanent karakter, vooral door de invoering van een voor het leven benoemde rechtsgeleerde burgerpresident. De functie van openbaar aanklager bij de krijgsraden werd vervuld door een rechtsgeleerde burgerfunctionaris, benoemd door de Koning, die de titel droeg van 'auditeur-militair'. Ook de auditeur-militair resideerde in de hoofdplaats van het provinciale commandement (of, later, het militaire arrondissement).⁷

In zekere zin boven de krijgsraden stond het Hoog Militair Gerechtshof.⁸ Tot de taken van dit college behoorden de rechtspraak in hoger beroep en de rechtspraak in eerste (en enige) aanleg over hoofd- en opperofficieren.⁹ Het Hoog Militair Gerechtshof telde aanvankelijk negen leden: drie burgerrechters (onder wie de president), drie officieren van de zee-macht en drie officieren van de land-macht. In 1858 werd, uit bezuinigingsoverwegingen, het aantal *militaire* leden teruggebracht tot tweemaal twee. Later, in 1923, werd ook het aantal burgerleden teruggebracht

tot twee. Alle leden werden door de Koning voor het leven benoemd.¹⁰ Als openbare aanklager trad op de advocaat-fiscaal. Ook deze rechtsgeleerde burgerfunctionaris werd door de Koning benoemd.¹¹ Tegen uitspraken van het Hoog Militair Gerechtshof stond geen beroep in cassatie bij de Hoge Raad open. Het Hoog Militair Gerechtshof was voor militairen dus de hoogste strafrechter. Hierin kwam pas in 1979 verandering. Sedertdien gelden op dit punt voor militairen dezelfde regels als voor burgers.¹²

Gang van zaken in de 19de eeuw

Wanneer een militair zich schuldig had gemaakt aan een strafbaar feit, werd de zaak in de regel, zodra bekend geworden, door de commandant van de verdachte, met vermelding van alle bijzonderheden gerapporteerd aan de commanderend generaal.¹³ Deze besliste of de verdachte wel of niet naar de krijgsraad zou worden verwezen. Na verwijzing naar de krijgsraad heette de verdachte niet langer verdachte, maar 'beklaagde'. Ook bepaalde de commanderend generaal op welke dag de krijgsraad bij elkaar zou komen en of in de zaak wel of niet een vooronderzoek zou worden gehouden. De Rechtspleging sprak in dit verband van het houden

van 'informatiën'. De informatiën werden gehouden door de officier-commissaris die als zodanig werd benoemd door de commanderend generaal. Zodra de informatiën waren geëindigd, werd de zaak door de auditeur-militair door middel van een dagvaarding ter terechtzitting aanhangig gemaakt.

Bij de krijgsraden was aanvankelijk geen taak weggelegd voor de raadsman (wel overigens bij het Hoog Militair Gerechtshof). De raadsman deed bij de krijgsraden pas zijn intrede na de herziening van het militaire strafprocesrecht van 1912, althans *officieel*. In de praktijk werden al eerder raadsliden in de gelegenheid gesteld de beklaagde bij te staan.¹⁴

Een door de krijgsraad veroordeelde militair kon slechts in hoger beroep gaan indien het vonnis niet enkel op confessie berustte, dus niet uitsluitend berustte op een volledige bekentenis. In 1905 kwam hierin verandering. In dat jaar oordeelde het Hoog Militair Gerechtshof dat een veroordeling enkel op confessie, gelet op de geldende bewijsregels, juridisch niet mogelijk was.¹⁵ Dit betekende dat in feite tegen elk vonnis, mits het een veroordeling inhield, hoger beroep kon worden ingesteld. In 1912 werd de tekst van de wet met dit standpunt van de hoogste militaire rechter in overeenstemming gebracht.

⁷ Tot 1912 vervulde de auditeur-militair tevens de functie van secretaris van de krijgsraad. Als zodanig woonde hij de beraadslagingen na afloop van de zitting bij. Pas in 1912 werden de functies van auditeur-militair en secretaris gescheiden.

⁸ Tot 1925 was het HMG gevestigd te Utrecht. In 1924 werd in de *Provisionele Instructie* voor het Hoog Militair Gerechtshof bepaald dat de president en het andere rechtsgeleerde lid raadsheren zouden zijn, hetzij in de Hoge Raad, hetzij in het Gerechtshof te 's-Gravenhage. Tevens werd voorgeschreven dat de Procureur-Generaal bij het Haagse Hof ambtshalve zou optreden als advocaat-fiscaal. In verband hiermee kreeg het HMG met ingang van 1 januari 1925 's-Gravenhage als standplaats. Dit is zo tot het einde gebleven.

⁹ Het Hoog Militair Gerechtshof had nog andere taken, zoals de approbatie (goedkeuring) van de vonnissen van de krijgsraden en het

behandelen (in eerste en enige aanleg) van zaken van militairen die zich 'ter purge' hadden gesteld.

¹⁰ Aanvankelijk werden uitsluitend de drie rechtsgeleerde leden voor het leven benoemd. In 1815 werd echter in de Grondwet een bepaling (artikel 188 lid 2) opgenomen, die luidde: '(Het Hoog Militair Gerechtshof) zal uit een gelijk getal Regtsgeleerden, Zee-officieren en Land-officieren bestaan, die voor hun leven door den Koning worden benoemd.' In 1848 verdween de bepaling weer uit de Grondwet.

¹¹ Bij het HMG was slechts één advocaat-fiscaal werkzaam, voor de gehele krijgsmacht. Dit is zo tot het einde gebleven.

¹² In 1979 verscheen de Rijkswet tot invoering van de rechtsmiddelen van cassatie, cassatie in het belang der wet en herziening in het militair strafprocesrecht in het Staatsblad (Stb. 1979, 69). De nieuwe wet, veelal aan-

geduid als Militaire Cassatiewet, trad op 15 maart 1979 in werking. Voor de volledige parlementaire geschiedenis van de Militaire Cassatiewet wordt verwezen naar: MRT 1979, p. 345-484. Zie eveneens: Th.W. van den Bosch, *Cassatie in militaire strafzaken*, MRT 1977, p. 1-23.

¹³ Soms werd eerst ter plaatse een huishoudelijk onderzoek ingesteld. Indien werd beschikt over een proces-verbaal van de politie bleef in de regel een huishoudelijk onderzoek achterwege. Vóór 1940 maakte de Koninklijke Marechaussee deel uit van de (gewone) rijks-politie.

¹⁴ Zie voor de ontwikkeling van de rechtsbijstand in het militaire strafproces: Th.C. van Gelder, *De Raadsman in beide militaire Rechtsplegingen*, MRT 1972, p. 385-410.

¹⁵ Zie Resolutie HMG 21 maart 1905, MRT 1905 (deel I), p. 45-47.

Ook de auditeur-militair had aanvankelijk niet het recht van hoger beroep. Wel dienden alle vonnissen van de krijgsraden ter approbatie (goedkeuring) aan het Hoog Militair Gerechthof te worden voorgelegd. Op deze wijze kwamen de vonnissen vanzelf het hof onder ogen, dat vervolgens, indien nodig, kon ingrijpen. In 1925 werd de approbatie afgeschaft en tevens ook aan de auditeurs-militair het recht van hoger beroep toegekend.

Twee praktijgevallen

De eerste zaak betreft een zekere Wassellie Wannom, 32 jaar oud en geboren in Rusland. Hij dient als soldaat in de 1ste Compagnie van het 10de Bataljon West-Indische Jagers. Op 13 december 1815, als de compagnie op mars is van Beverwijk naar Hoorn, gaat het in de buurt van Alkmaar mis: Wannom weigert verder te lopen. Als een korporaal hem om opheldering vraagt, antwoordt Wannom, gekweld kijkend: 'Krank aan voet'. De sergeant-majoor wordt erbij gehaald, die Wannom opdracht geeft verder te lopen. Wannom antwoordt niet en begint uitdagend te fluiten. De sergeant-majoor wordt kwaad en geeft Wannom enkele tikken met een stok die hij kort tevoren in het bos heeft afgesneden. Wannom reageert met de vraag 'Waarom slaan?', maar begint toch weer te lopen. Na een pas of tien, draait hij zich echter plotseling om en geeft de sergeant-majoor met de kolf van zijn geweer een harde klap tegen het hoofd. Ten gevolge van deze klap verliest de sergeant-majoor – zo vermeldt het dossier – 'een stuk van zijn kakebeen met eene kies eraan'. Wannom wordt vastgegrepen en naar Alkmaar overgebracht. Daar wordt hij opgesloten in het Provoosthuis, een soort gevangenis waar de provoost-geweldige, in de regel een

oudere onderofficier, de scepter zwaait.¹⁶

De commandant van Wannom meldt de zaak aan de commanderend generaal van Noord-Holland, die Wannom vervolgens naar de krijgsraad ver-

wijst. Ook bepaalt hij dat informatiën zullen worden gehouden. Wannom bekend. Ter verontschuldiging voert hij aan dat hij 'beschonken' was en door de stokslagen van de sergeant-majoor 'balorig' geworden. Ook worden getuigen gehoord. En natuurlijk

Vrouwe Justitia (Bron: IMG/kl)

¹⁶ Later werd de aanduiding provoost-geweldige gebruikt voor de onderofficier (in de regel van de Koninklijke Marechaussee of het Korps Mariniers) die bij zittingen van de krijgsraad als deurwaarder optrad.

het slachtoffer, die zich in het geheel niet haatdragend toont. Tegenover de officier-commissaris verklaart hij, dat hij eigenlijk niets ten nadele van soldaat Wannom kan zeggen 'daar dezelve integendeel zich altijd zeer wel, en zoo als een goed militair betaamt, heeft gedragen, en ook gedurende zijn diensttijd geen straf heeft ondergaan'. Op de vraag of Wannom ten tijde van het gebeuren beschonken was, antwoordt de sergeant-majoor dat het hem niet is opgevallen. Maar, voegt hij eraan toe, bij Wannom merk je niet gauw iets. Hij had eens meegemaakt dat Wannom binnen de tijd van drie uur vier flessen brandewijn had leeggedronken zonder ook maar een spoor van dronkenschap te tonen.

Uiteindelijk wordt Wannom door de krijgsraad – bestaande uit drie kapiteins en twee luitenants onder leiding van een majoor als president – veroordeeld wegens feitelijke insubordinatie, het misdrijf omschreven in artikel 100 van het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande. Dit artikel bepaalde dat elke onderofficier of soldaat die zich tegen zijn meerdere in rang met de daad verzette of een daad van geweld tegen hem pleegde, met de dood zou gestraft worden, tenzij verzachtende omstandigheden aanwezig waren, in welk geval een lagere straf mocht worden opgelegd. De krijgsraad acht verzachtende omstandigheden aanwezig en veroordeelt Wannom tot 'de straf van den kruiwagen' voor de tijd van zes jaar. Tevens verklaart de krijgsraad hem 'vervallen van den militairen stand door hem in dienst van het Rijk bekleed'.

De straf van de kruiwagen hield gevangenschap in en dwangarbeid, waarbij de gestrafte gedurende de arbeid was geketend, aan een kruiwagen

of op andere wijze, al naar gelang de werkzaamheden. Het vonnis werd uitgesproken op 27 januari 1816 (iets meer dan een maand na het plegen van het strafbare feit) en de volgende dag voorgelegd aan het Hoog Militair Gerechtshof, dat één dag later de gevraagde approbatie verleende.

Het kon in die tijd ook anders uitpakken. Op 21 juli 1862 begeeft Cornelis Broelman, 21 jaar oud en dienend bij het 2de Regiment Dragonders, geleerd te Haarlem, zich naar het bureau van opperwachtmeester Beumker en vraagt hem of hij de commandant te spreken kan krijgen: hij wil overplaatsing verzoeken naar de infanterie. De opperwachtmeester toont zich verbaasd en antwoordt Broelman dat hij nog maar kort geleden juist van de infanterie is overgeplaatst naar de dragonders (de lichte cavalerie). Broelman reageert geïrriteerd en zegt dat hij sterk de indruk heeft dat de opperwachtmeester hem zoekt. 'Ik zou maar oppassen,' zegt dan de opperwachtmeester. 'Je bent al vele malen gestraft; straks eindig je in de klasse van discipline.' Plaatsing in de klasse van discipline hield plaatsing in bij een eenheid waarvoor een zeer streng regime gold. De straf is later vervangen door de straf van plaatsing in de tuchtklasse, te ondergaan in het Depot voor Discipline te Nieuwersluis. De straf is per 1 januari 1974 afgeschaft. De opmerking van de opperwachtmeester maakt Broelman kwaad. Hij stapt op de opperwachtmeester toe en geeft hem een harde klap tegen het hoofd, onder het uitroepen van de woorden: 'Daar dan!' De aanvaller wordt overmeesterd, weggevoerd en vervolgens opgesloten in het Provoosthuis. Volgens getuigen roept hij nog, vlak voordat hij wordt afgevoerd: 'Als ik een mes had gehad, had ik gestoken.'

Als Broelman voor de krijgsraad komt geeft hij de klap toe, maar ontkent te hebben geroepen: 'Als ik een mes had gehad, had ik gestoken.' De krijgsraad gelooft echter de getuigen en veroordeelt Broelman op 1 oktober 1862 wegens feitelijke insubordinatie

tot 'de straffe des doods met den kogel', uit te voeren voor het front van de troep.¹⁷ Hevig geschrokken gaat Broelman in hoger beroep. Hij voert ter verdediging aan dat hij zich door de woorden van de opperwachtmeester bedreigd voelde. Ook blijft hij in alle toonaarden ontkennen geroepen te hebben: 'Als ik een mes had gehad, had ik gestoken.' Het Hoog Militair Gerechtshof toont zich mild en neemt, anders dan de krijgsraad, verzachtende omstandigheden aan. Weliswaar kunnen de woorden van de opperwachtmeester niet als een bedreiging worden aangemerkt, aldus het hof, maar in de opgewonden toestand waarin de veroordeelde verkeerde, kan hij de woorden verkeerd hebben begrepen en toch als een bedreiging hebben gevoeld. Vervolgens wijzigt het hof de door de krijgsraad opgelegde doodstraf in de straf van de kruiwagen voor de tijd van zes jaar. Tevens verklaart het hof Broelman vervallen van de militaire stand.

Welke andere straffen kende het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande?

Naast de doodstraf en kruiwagenstraf noemde het Crimineel Wetboek nog:

- de straf van cassatie;
- de straf van slagen;
- de straf van arrest of detentie.¹⁸

De straf van cassatie kon alleen aan officieren worden opgelegd. Het hield ontslag uit de militaire dienst in en kon gepaard gaan met de verklaring eerloos te zijn en mitsdien onbekwaam om in het vervolg enig militair en/of enig burgerlijk ambt te bekleden. De straf van slagen bestond in het geven van stok-, riet- of kling-slagen op de rug. Het Crimineel Wetboek bepaalde uitdrukkelijk dat de slagen 'nimmer en in geen geval' op de blote rug mochten worden gegeven, noch op het hemd. Ook mocht niet steeds dezelfde plek worden geraakt. Voor stok- en rietslagen gold een maximum van honderd; voor

¹⁷ De straf werd uitgevoerd met de kogel 'door een bekwaam getal militairen aan den veroordeelde, knielende en geblinddoekt'.

¹⁸ Deze straffen stonden naast de straffen die het commune strafrecht kende, zoals de doodstraf, uitgevoerd door de strop of het zwaard. In 1870 werd in het commune strafrecht de doodstraf afgeschaft.

De Krijgsraad der Schutterij in Amsterdam, 1826 (Bron: IMG/KL)

klingslagen een maximum van vijftieng. De straf van slagen kon gepaard gaan met het weggagen uit de dienst als eerloze schelm.¹⁹ Het arrest of de detentie, werd ten uitvoer gelegd in het Provoosthuis, voor soldaten met of zonder sluiting aan handen en voeten (of aan één hand en één voet) en met gewone kost of op water en brood.

Met name tegen de straf van slagen

bestond destijds veel verzet. Reeds in 1819 diende de commissaris-generaal van oorlog bij Koning Willem I een voorstel in tot afschaffing ervan.

Zover kwam het niet.²¹ Wel werd later, in 1831, in het Crimineel Wetboek de straf in een groot aantal gevallen vervangen door de straf van verzwaarde detentie.²² Ook kregen, in 1839, de auditeurs-militair bij de krijgsraden van de advocaat-fiscaal

bij het Hoog Militair Gerechtshof de opdracht om voortaan – in plaats van de straf van slagen – verzwaarde detentie te eisen en, als de straf toch werd opgelegd, te bevorderen dat gratie zou worden verzocht.²³ In feite betekende dit dat de straf werd afgeschaft; en zo werd het destijds ook gevoeld. Uiteindelijk kwam het in 1879 tot afschaffing van alle lijfstraffen in de gehele krijgsmacht.²⁴

¹⁹ Stokslagen werden gegeven met een rieten rotting door de stokkeknachts van de provoost-geweldige. Rietslagen werden gegeven door twee korporaals 'met taaie rieten ter dikte van een gewonen mans kleinen vinger'. Ook klingslagen werden door twee korporaals gegeven, met een platte degenkling met stompe punt.

²⁰ Of met het afnemen van de kokarde (een onderscheidingsteken, gedragen aan het hoofddekse). Het afnemen van de kokarde

geschiedde voor het front van de troep, waarna de kokarde gedurende een bepaalde tijd niet meer mocht worden gedragen. De kokardestraf had als belangrijkste gevolg dat met het eerder gesloten dienstverband opnieuw moest worden begonnen. Ook mocht degene die geen kokarde droeg, het garnizoen niet verlaten.

²¹ Zie mr. M.S. Pols, Het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande, p. 54, 's-Gravenhage 1866.

²² Pols, t.a.p., p. 146.

²³ Pols, t.a.p., p. 146.

²⁴ Eerder waren, ter tegemoetkoming aan de algemene roep om humanisering, in 1854 bij de marine het kielhalen en het van de ra vallen afgeschaft. Het initiatief tot het afschaffen van beide straffen was uitgegaan van de marine zelf. Zie hieromtrent P.A. Kempen, Bijdrage tot de geschiedenis der militaire strafwetgeving, MRT 1918/1919, p. 29.

Klassenjustitie?

Voor officieren golden in de negentiende eeuw op een aantal punten andere (geschreven en ongeschreven) regels dan voor niet-officiëren. Zo werd, om een voorbeeld te noemen, aan officieren nimmer de straf van slagen opgelegd. Ook werden officieren, indien zij een strafbaar feit hadden begaan, door de krijgsraden op een geheel andere wijze benaderd. Dit maken van onderscheid tussen officieren en niet-officiëren liep geheel in de pas met de toen heersende standenmaatschappij waarvan ook de krijgsmacht deel uitmaakte. Een goed voorbeeld geeft de volgende zaak.

De zaak betreft jhr. Lodewijk Arend Robert Wolfgangh baron van Ittersum, 22 jaar oud en als tweede-luitenant dienend bij het 3de Regiment Huzaren, gelegerd te Amsterdam. Op 9 augustus 1867 staat luitenant Van Ittersum, in zijn rijtuig gezeten met de leidsels in zijn hand, te wachten voor een winkel in de Houtstraat te Haarlem. Hij wil een sigaar opsteken en vraagt een toevallige voorbijganger, een zekere Smeets, om een vuurtje. Hij doet dit op zo'n gebiedende toon dat Smeets er een opmerking over maakt. Niettemin overhandigt Smeets luitenant Van Ittersum de brandende sigaar die hij in zijn hand heeft. Tussen beide heren ontstaat een woordenwisseling die een einde vindt als Van Ittersum de sigaar boos op de grond gooit en Smeets een tik geeft met zijn zweep.

Tweede-luitenant Van Ittersum wordt vervolgd ter zake van het misdrijf mishandeling. Voor de krijgsraad geeft hij toe Smeets met zijn zweep te hebben geraakt, maar hij houdt vol dat dit niet opzettelijk geschiedde. De krijgsraad gaat met Van Ittersum mee, stellende 'dat het reeds op zichzelf onwaarschijnlijk te achten is dat iemand van den rang en stand van den beklaagde zich door zijn drift zoover zoude laten vervoeren, dat hij een daad zoude plegen, welke een zodanig gezelschap als waarin hij zich bevond, zoude blootstellen aan een

minstens hoogst onaangenaam voorval waarvan de gevolgen niet te berekenen zouden zijn'. Dat Smeets zelf en twee opgeroepen getuigen hebben verklaard dat de slag met de zweep wel degelijk opzettelijk werd gegeven, maakt op de krijgsraad weinig indruk. Deze verklaringen kunnen 'niet onvoorwaardelijk als gegrond worden aangenomen', aldus de krijgsraad. In het bijzonder aan de verklaring van Smeets hecht de krijgsraad weinig waarde, 'als zijnde die getuige blijkbaar in een toestand geweest, welke hem het voorgevallene zich niet duidelijk doet voorstellen'. Ook toont de krijgsraad begrip voor het verweer van de beklaagde dat, als hij Smeets met de zweep had willen treffen, de klap wel harder zou zijn aangekomen. Wat is er volgens de krijgsraad dan wel gebeurd? In de stand waarin partijen zich bevonden is het alleszins mogelijk, aldus de krijgsraad, dat de beklaagde met de zweep het paard lichtelijk heeft willen aanzetten en vervolgens, bij het terughalen van de zweep, per ongeluk Smeets heeft getroffen.

Tweede-luitenant Van Ittersum wordt vrijgesproken en het vonnis van de krijgsraad wordt ter approbatie naar het Hoog Militair Gerechtshof gezonden. Het Hof keurt het vonnis uiteindelijk goed, echter met de uitdrukkelijke toevoeging dat het niet geacht wil worden zich te hebben verenigd met al de beweegredenen die door de krijgsraad als gronden voor de vrijpraak zijn aangenomen en onder het beding dat de passage, waarin de krijgsraad overweegt dat in het bijzonder aan de verklaring van Smeets weinig waarde kan worden gehecht, in haar geheel zal worden geschrapt.

Diefstal in de 'chambree'

Een zekere Hendrikus Koning, 21 jaar oud en gelegerd te Hoorn, wordt ervan beschuldigd dat hij op 23 juni 1848 in de slaapzaal van de kazerne, uit een kistje toebehorend aan een mede-militair, een geldstuk van 25

cent heeft weggenomen. Aanvankelijk ontkent Koning met grote stelligheid, maar als bij fouillering het kwartje in zijn sok wordt gevonden, geeft hij de diefstal toe. Hij wordt door de krijgsraad van het provinciaal commandement Noord-Holland, gevestigd te Haarlem, wegens het misdrijf, omschreven in artikel 191 van het Crimineel Wetboek, veroordeeld tot de straf van de kruiwagen voor de tijd van één jaar. Tevens wordt hij vervallen verklaard van de militaire stand. Het vonnis wordt op 29 juli 1848 gewezen en enkele dagen later door het Hoog Militair Gerechtshof geaprobeerde. Artikel 191 van het Crimineel Wetboek bepaalde dat elke militair, die zijn kameraad in de slaapzaal (men sprak van *chambree*) bestal, gestraft zou worden, hoe gering het gestolene ook mocht zijn, met de straf van de kruiwagen voor ten minste één jaar en met weggagen uit de dienst als eerloze schelm.

Aan diefstal van kameraden werd destijds zwaar getild. Vermeldenswaard is in dit verband een brief, die de Minister van Oorlog op 10 december 1845 schreef aan de voorzitter van de Staatscommissie die zich in die tijd bezighield met de voorbereiding van een (uiteindelijk niet gerealiseerde) herziening van het militaire straf- en tuchtrecht.²⁵ In de brief klaagt de minister erover dat militairen vaak kleine diefstallen plegen, uitsluitend om aldus uit de militaire dienst te worden ontslagen, hetgeen in veel gevallen ook lukt. De minister vindt dat op dit punt een voorziening noodzakelijk is en voegt bij de brief een geschreven stuk dat hem 'van eene geachte hand' is toegezonden. Dit stuk bevat een aantal denkbeelden op het gebied van het militaire strafrecht. Deze denkbeelden hebben mij zeer getroffen, aldus de minister, hoewel

²⁵ Bedoelde Staatscommissie, onder voorzitterschap van jhr. mr. W.M. de Jonge van Campens Nieuwland, was in 1841 belast met 'de herziening, omwerking en wijziging' van alle militaire straf- en tuchtwetten. In 1848 werd de commissie ontbonden, zonder dat het tot een wetswijziging was gekomen.

106/35

Pro Justitia.

EXTRACT UIT HET REGISTER DER
RESOLUTIËN VAN HET HOOG MILITAIR
GEREGTSHOF.

Dij dag, den 4ten Augustus, 1840.

Het Vonnis, door den Krijgsraad in het Provinciaal Kommandement van

Noord-Holland, gewezen in de zaak van
Hendricus Koning, sluisbaas in het 11^e
bataillon, 1° Regiment Infanterie,

met de daartoe behoorende stukken geëxamineerd zijnde, is na deliberatie besloten,
hetzelfde Vonnis te approberen.

En zal hetzelfde, met de processale stukken en gewone geleidende missive, bij
extract dezer, ten fine van executie, aan voornoemden Krijgsraad worden terug
gezonden.

Accordeert met voors. Register.

A. A. van H. van H. van H.
7 Meester van de
[Signature]

36591

Vonnis in de zaak Hendricus Koning (Bron: Collectie Rijksarchief Noord-Holland)

men misschien kan beweren dat sommige wat ver gaan.

In het de minister van geachte zijde toegezonden stuk wordt als straf voor diefstallen in de 'chambree' voorgesteld: één jaar plaatsing in de klasse van discipline en, in plaats van ont-

slag, het opnieuw beginnen van het dienstverband. Bij het ten tweeden male bestelen van een kameraad dient volgens de steller van het stuk de straf te luiden: één jaar eenzame opsluiting en vervolgens zes jaar dienst in de koloniën. Hij merkt hierbij op: 'Gevaarlijk zullen zoodanige gestraf-

ten nimmer worden, nog bij het transport (naar de kolonie), nog in de kolonie zelfs, alwaar het klimaat de uitwerking van gevaarlijke energie genoegzaam weet te onderdrukken. Eenige zullen misschien spoedig na hunne aankomst door berouw of door het heimwee sterven. Welnu, de maatschappij zal er niet aan verliezen.'²⁶

**Code Pénal
vervangen door het
Wetboek van Strafrecht**

Ten grondslag aan de Criminele Wetboeken lag het oud-vaderlands recht. Naast deze wetboeken gold – voor burgers en militairen – een Nederlandse versie van de *Code Pénal*. Dit wetboek was na het vertrek van de Fransen voorlopig, totdat nadere voorzieningen zouden zijn getroffen, gehandhaafd.²⁷

Met het treffen van nadere voorzieningen wilde het echter in het geheel niet vlotten. Herhaaldelijk werden ernstige pogingen ondernomen om ook voor het *commune* strafrecht tot de samenstelling van een nationaal wetboek te komen, maar deze mislukten alle. Wel werd de *Code Pénal* een aantal malen gewijzigd en aangepast aan de behoeften van de tijd. Ook werden tal van nieuwe aanvullingswetten tot stand gebracht. Totdat, uiteindelijk, in 1886 de *Code Pénal* werd vervangen door het huidige Wetboek van Strafrecht.

Er was in die jaren ook een andere wind gaan waaien. Op 30 november 1886, in de late avonduren, staat Daniel Schraage, 18 jaar oud en tambour in de 4de Compagnie, buiten de poort van de kazerne in Haarlem in het donker met een meisje te praten. Zij krijgen ruzie en op een gegeven ogenblik geeft soldaat Schraage het meisje een klap in het gezicht. Twee voorbijgangers op weg naar de kazer-

²⁶ Zie MRT deel II, p. 242.

²⁷ Een handhaving overigens die met een ingrijpende wijziging gepaard ging.

ne, korporaal Hannaart en soldaat Kriek, zien wat er gebeurt. Hannaart roept naar Schraage: 'Je moest je schamen een meisje een klap te geven.' Ook soldaat Kriek doet een duif in het zakje en roept: 'Geef dan een flinke kerel een klap.' Beiden lopen door. Soldaat Schraage voelt zich beledigd. Hij rent de twee militairen achterna en geeft korporaal Hannaart een harde klap tegen het achterhoofd. Deze komt ten val. Pas dan ziet Schraage wie hij een klap heeft gegeven. Hij schrikt hevig en stamelt: 'Ik wilde soldaat Kriek slaan.' Hij smeekt korporaal Hannaart het voorval niet aan de commandant te rapporteren. Korporaal Hannaart doet dit toch en soldaat Schraage wordt naar de krijgsraad verwezen wegens feitelijke insubordinatie, het misdrijf dat ook de Rus Wannom en de dragonder Broelman ten laste was gelegd. Voor de krijgsraad geeft Schraage volmondig toe dat hij heeft geslagen, maar hij houdt vol dat sprake was van een vergissing: hij wilde soldaat Kriek een klap geven, niet korporaal Hannaart. Beiden worden als getuige opgeroepen. Zij verklaren dat het die avond erg donker was, 'vooral op plaats van het voorgevallene'.

En ziet: de krijgsraad acht niet bewezen dat soldaat Schraage het opzet heeft gehad een meerdere in rang te slaan. Hij wordt vrijgesproken van de tenlastegelegde feitelijke insubordinatie en vervolgens op 9 december 1886 wegens het commune delict mishandeling veroordeeld tot een gevangenisstraf van veertien dagen. Op 10 december 1886, precies tien dagen na het voorgevallene, wordt het vonnis door het Hoog Militair Gerechtshof geaprobeerd.

Criminele Wetboeken vervangen door Wetboek van Militair Strafrecht

Toen in 1886 de Code Pénal werd vervangen door het huidige Wetboek van Strafrecht, ontving de Leidse hoogleraar H. van der Hoeven van de minister van Justitie de opdracht een

nieuwe militaire strafwet te ontwerpen die bij dit wetboek zou aansluiten. Enkele jaren later, in 1889, droeg de minister hem tevens op een ontwerp op te stellen voor een nieuwe militaire tuchtwet. Beide opdrachten leidden in 1903 tot de totstandkoming van twee geheel nieuwe wetten: het Wetboek van Militair Strafrecht en de Wet op de Krijgstucht.²⁸

Voordat de nieuwe wetten konden worden ingevoerd, dienden de beide Rechtsplegingen (voor de zeemacht en voor de landmacht), alsmede de Provisionele Instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof op een groot aantal punten te worden aangepast. Dit geschiedde in 1912. Uiteindelijk traden het Wetboek van Militair Strafrecht en de Wet op de Krijgstucht op 1 januari 1923 in werking. Tegelijkertijd werden de oude Criminele Wetboeken en de beide Reglementen van Discipline ingetrokken.

Het nieuwe Wetboek van Militair Strafrecht noemde als hoofdstraffen: de doodstraf, de gevangenisstraf en de militaire detentie. De doodstraf, uitgevoerd met de kogel, kon in een beperkt aantal gevallen worden opgelegd en uitsluitend indien het misdrijf in tijd van oorlog (of onder vergelijkbare omstandigheden) was begaan. De doodstraf is tot 1 januari 1991 in het Wetboek van Militair Strafrecht gehandhaafd. Sedert 1983 verbiedt de Grondwet echter de straf op te leggen. De laatste keer dat de doodstraf op grond van het Wetboek van Militair Strafrecht werd opgelegd – en ook ten uitvoer gebracht – was in de meidagen van 1940. Toen werd een onder-

officier (sergeant Meijer) door de Krijgsraad te Velde bij het Tweede Legerkorps – in overeenstemming met de eis van de auditeur-militair – tot de doodstraf veroordeeld.²⁹ Hij had op 11 mei 1940 een onder zijn bevel staande post in de Grebbelinie zonder enige noodzaak eigendunkelijk verlaten en ontruimd, met medeneming van de manschappen over wie hij het bevel voerde.³⁰ Het vonnis werd uitgesproken op 12 mei 1940 en onmiddellijk ter goedkeuring voorgelegd aan de commandant van het Tweede Legerkorps, die op dezelfde dag het *fiat executie* verleende.³¹ De zaak is in het verleden enkele keren in de publiciteit geweest.

De militaire detentie is in 1903, naast de gevangenisstraf, in het Wetboek van Militair Strafrecht opgenomen, omdat men het wenselijk oordeelde 'de mannen die geroepen worden het vaderland te verdedigen en daardoor reeds zware verplichtingen hebben, zolang mogelijk buiten de gevangenis te houden'.³² De straf bestaat nog steeds en wordt thans ten uitvoer gelegd in het Militair Penitentiair Centrum Stroe, gevestigd op het terrein van de Majoor Mulderkazerne in Stroe (gemeente Barneveld).

De militair-rechterlijke organisatie na de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog bestonden, wat de landmacht betreft, uitsluitend krijgsraden te velde. Het lag in de bedoeling, zodra de vijand zou zijn verslagen en de oorlog een

²⁸ Voor de volledige wordingsgeschiedenis van het Wetboek van Militair Strafrecht en de Wet op de Krijgstucht wordt verwezen naar H. van der Hoeven, Militair Straf- en Tucht-recht, delen I, II en III, 's-Gravenhage/Leiden, 1903/04.

²⁹ De krijgsraad bestond uit een majoor, als president, en twee leden, een kapitein en een eerste-luitenant.

³⁰ Zie Vonnis van 12 mei 1940, MRT 1940/41, p. 139; zie ook MRT 1968, p. 577. Het in tijd van oorlog zonder noodzaak eigendunkelijk ontruimen of verlaten van een post was des-

tijds (en is ook thans) strafbaar gesteld in artikel 84 WvMS.

³¹ Omdat tegen vonnissen van krijgsraden te velde geen hoger beroep openstond, diende elk vonnis ter goedkeuring te worden voorgelegd aan de commanderend generaal. De Rechtspleging bij de Landmacht sprak in dit verband van *fiat executie*.

³² Van der Hoeven Deel I, p. 280. De maximumduur van de detentie bedroeg aanvankelijk twee maanden en werd later (in 1963) tot zes maanden verhoogd.

komen van de Rechtspleging voor de zeemacht, de Rechtspleging voor de land- en luchtmacht en van de Provisionele Instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof.

In 1983 werd het wetsvoorstel aan de Tweede Kamer aangeboden. Zeven jaar later, in 1990, verscheen de Wet militaire strafrechtspraak in *het Staatsblad*. Zij trad met ingang van 1 januari 1991 in werking.³³ Beide Rechtsplegingen en de Provisionele Instructie werden ingetrokken.³⁴

Met de inwerkingtreding van de Wet militaire strafrechtspraak verdwenen

de krijgswaarden en het Hoog Militair Gerechtshof en kwam een einde aan een stelsel dat eeuwenlang had bestaan en dat twee hoofdkenmerken bezat:

- de krijgsmacht zelf, en niet het openbaar ministerie besliste – binnen zekere grenzen – of militairen ter zake van door hen begane strafbare feiten wel of niet zouden worden vervolgd;
- werd tot vervolging besloten, dan stonden militairen terecht voor krijgswaarden, die grotendeels – onder bepaalde omstandigheden zelfs geheel – uit officieren bestonden.

Slot

Alles is betrekkelijk. Wie voor de eerste keer kennisneemt van het militaire straf- en strafprocesrecht, zoals dat in het begin van de negentiende eeuw van toepassing was, voelt weinig waardering. In zeer veel gevallen stond op het plegen van een misdrijf de doodstraf. Ook de andere straffen, dwangarbeid en stokslagen, logen er

niet om. En wat de beklagde betreft: hij had nauwelijks rechten. Een raadsman werd niet toegelaten en hoger beroep was slechts in een beperkt aantal gevallen mogelijk. Toch betekende de nieuwe wetgeving, die in 1814 en 1815 werd ingevoerd, een grote stap voorwaarts. Radbraken bijvoorbeeld kwam als straf niet meer voor, evenmin als geseling. Ook kon een niet bekende beklagde niet langer aan de pijnbank worden onderworpen.³⁵

De ontwikkelingen zijn doorgegaan. Thans zijn op militairen dezelfde straffen van toepassing als op burgers. Ook hebben verdachten, of zij nu militair zijn of burger, dezelfde rechten. Wel bestaan er nog steeds militaire misdrijven, inbreuken op gedragsregels die alleen voor militairen strafbaar zijn. Alle landen kennen bijzondere regels voor het gedrag van militairen. Deze regels hebben ten doel de krijgstuicht te handhaven. Zonder tuicht kan geen krijgsmacht bestaan. Dit geldt ook voor de Nederlandse krijgsmacht. ■

³³ Voor de parlementaire geschiedenis van de Wet militaire strafrechtspraak wordt verwezen naar: G.L. Lindner, *Parlementaire geschiedenis van het militaire straf-, strafproces- en tuchtrecht*, deel III, Arnhem 1992.

³⁴ Ook werd ingetrokken de Rijkswet tot invoering van de rechtsmiddelen van cassatie, cassatie in het belang der wet en herziening in het militair strafprocesrecht (Stb. 1979, 69).

³⁵ Artikel 36 van de Staatsregeling voor het Bataafse volk van 1798 bepaalde: 'De Pijnbank wordt afgeschaft door de gantsche Republiek.'